

ընդհանուր ծափահարութեանց մէջ անոր կուրծքէն կախեց «Իմթիազի» պատուանշանը, և յայտնեց թէ վեհ. Սուլթանը շատ զոհ մնացած է իր բարւոք ծառայութիւններէն, և թէ իր կայս. բարեւները կը հաղորդէ:

Ահա այսպէս պատժուեցաւ Դ. զօրաբանակին հրամանատար Զէքի փաշան՝ Սասնոյ ջարդերուն արիւնարբու կաղմակերպիչը:

Ու տակաւին պնդողներ կան թէ Թիւրքիոյ մէջ արդատութիւն չկայ...

Շաքէ

30 Մայիսի, 1905 թ.

Օ Ր Ե Ր Լ Է Ն Ե Ր Ը

Վ Է Գ

ԲՐՆԷ ԲԱՂԷՆԻ

Մ

Ուղեկիցները

Ձմեռը թոյլ չտուեց որ ժամ կէտ առ կէտ հետևի, իր նոր արհեստի մէջ վարժութեան համար պ. Օբէրլէի նախապէս կազմած ծրագրին: Վոժերի կատարների վրայ նստած ոչ այնքան թանձր ձիւնի խաւը, ճանապարհները դարձնում էր գոլարանցանելի: Ժամ վերակացու Գիլեօմի հետ երկու կամ երեք այցելութիւն միայն կարողացաւ կատարել Ալշէյմի մերձակայքում, և Վոժերի վերջին հովտաւորումների վրայ գտնուող անտառները, գործարանի հաշուին կտրուելիք ծառերը տեսնելու համար: Հեռաւոր տեղեր կատարուելիք այցելութիւնները յետաձգուեցին մինչև օդի մեղմանալը: Բայց ժամ սովորեց անսխալ հաշուել, թէ որքան խորանարդ է բռնում մի կաղնի կամ մի կաղամախի, և որքան արժէ՝ նայելով անտառում նրա գրաւած տեղին, ձիւղերի տակ կոճղի բռնած բարձրութեան, ծառի առողջութիւնը յայտնող Օգոստոս, 1905.

կեղևի տեսքին. նա սովորեց և ուրիշ բաներ, որոնց կարգում գուշակելու աւելի կամ պակաս շնորհքը, որը ոչ մի տեղ չի սովորուած և որը յատուկ է վարպետներին: Հայրը նրան սովորեցրեց արդիւնաբերութեան եղանակները, մեքենաները վարելու կերպը, աճուրդի թղթերի ընթերցումը և Օբերլէնների կողմից յիսուն տարուանից ի վեր վաճառումի և փոխադրութեան պայմանագրերի մէջ պահպանուած աւանդութիւնները: Բացի այդ՝ հայրը նրան յարաբերութեան մէջ դրեց Ստրադուրդի անտառների վարչութեան երկու պաշտօնեաների հետ: Այս վերջինները շատ փութկոտութիւն ցոյց տուին և յօժարութիւն յայտնեցին բերանացի բացատրել ժանի անտառային նոր օրէնսդրութիւնը, որից շատ քիչ տեղեկութիւն ունէր: «Եկէ՛ք, ասաց պաշտօնեաներից երիտասարդագոյնը, եկէ՛ք ինձ մօտ, իմ գրասենեակը կը խօսակցենք և ես ձեզ շատ աւելի օգտակար բաների մասին ծանօթութիւններ կը հաղորդեմ, քան դուք ինքեկդ կարող էք գտնել գրքերում: Որովհետեւ այլ բան է օրէնքը, այլ՝ վարչութիւնը»:

Ժան ուրախութեամբ ընդունեց առաջարկը: Բայց բաղմաթիւ շարաթիւնը անցան և նա չկարողացաւ քաղաք դնալ: Յետոյ մարտ ամսին օգը յանկարծ մեղմացաւ և ձիւնը հալուեց: Ութ օրուայ մէջ, և սովորականից աւելի վաղ, գետակները անչափ վարարեցին, և Ալլէյմից նշմարուող լեռների կատարները, Սէնտ-Օդիլից դէնը գտնուող Վոթերի բարձրունքները, որոնք իրանց լանջերի վրայ կրում էին ձիւնից սպիտակած բացաստաններ և ճանապարհներ—ամառուայ իրանց մուգ-կապոյտ և դժգոյն-կաշառ պատուճանի մէջ երևեցան: Ալլէյմի շրջակայքում պտոյտները զմայլելի պիտի դառնային ուրեմն, այնպէս, ինչպէս ժան երևակայում էր իր երեխայութեան յիշողութիւններից առաջնորդուած: Հայրական տունը՝ առանց ընտանեկան միութեան մի տիպար լինելու, հանդիսատես չէր եղել նոր, տաժանելի տեսարանների, ժանի վերադարձի յաջորդ օրուանից իվեր: Երկու հակառակորդ կողմերը միմեանց զննում էին, նշանակում էին այն բառերն ու պորժողութիւնները, որ մի օր կարող էին իբրեւ աղացոյց, փաստ ծառայել մեղադրանքի և վիճարանութեան. բայց այլևայլ պատճառներով տիրում էր մի հարկադրուած զինադարար. Պ. Ժողէֆ Օբերլէ ցանկանում էր որ իր որդին՝ որը շուտով օգտակար պիտի հանդիսանար իրան, մեղաւոր չգրտնէր իրան ոչ մի բանում, մանաւանդ չկարողանար ամբաստանել իրան թէ գրգռում է. Լիւսիէն դուարճանում էր իր հորօր ներկայութեամբ և նրա ուսանողական կեանքի հետաքրքիր յիշողութիւններով և ճանապարհորդական պատմութիւններով:

տիկին Օրերլէ վախճնում էր իր զաւակին տառապեցնել և նը-
րան ձեռքից փախցնել ընտանեկան գժտութիւնների պատճա-
ռով: Ծիշտն ասելով ոչինչ էր փոխուած: Տիրում էր միայն մի
մակերևոյթային զուարթութիւն, մի արտաքին խաղաղութիւն,
մի դինադադար: Բայց ժանձնորքն որ էլ իր շուրջը մտքերի
և զգացումների կատարեալ ներդաշնակութիւն չէր գտնում, այ-
նուամենայնիւ գոհ էր, որովհետև երկար տարիներ ապրել էր
բարոյական առանձնութեան մէջ:

Նեղութիւններն ու վերաւորանքները դրսից էին գալիս, և
նրանք անպակաս էին: Համարեա ամեն օր, ժանձն, զբօսնելիս՝
առիթ էր ունենում անցնելու Ալշէյմ գիւղով, որ կառուցուած
էր եռաժանի ձևացնող երեք ճանապարհների բերանում. եռա-
ժանիքի կրթը լեռան կողմն էր, իսկ երկու ժանիքը երկարում
էին դէպի դաշտը: Բաժանման կէտի վրայ գտնուում էր Սիգոննը
(Արագիլ) պահուկը, որ մի խորշ էր կազմում եկեղեցու հրապա-
րակի վրայ: Մի քիչ հեռու, ձախակողմեան ճանապարհի վրայ,
որը տանում էր Բէրնհարդսվէյլէր, բնակութիւն էին հաստա-
տել պ. Ժոզէֆ Օրերլէի հրաւիրած գերմանացի բանուորները, ո-
րոնք ապրում էին միատեսակ փոքրիկ տներում, առաջը մի
փոքրիկ պարտէզով: Արդ, Ալշէյմի որ մասումն էլ որ ման գար,
երիտասարդը իր հանդիպած անձանց դէմքի և շարժումների
մէջ անկարող էր լինում չնկատել այլևայլ դատողութիւններ,
հաւասարապէս տաժանելի իրա համար: Գերմանացիներն ու նը-
րանց կանայք, աւելի կարգապահ և աւելի ճկուն քան արգաս-
ցիները, երկնչելով՝ առանց յարգելու, բոլոր իշխանութիւննե-
րից, ամփոփուած՝ Ալշէյմի մի անկիւնում, շնորհիւ ազգաբնա-
կութեան հակառակութեան, որից յոյս ունէին վրէժխնդիր լի-
նել մի օր, երբ իրանք աւելի բազմամարդ դառնային, չունե-
նալով միւս բնակիչների հետ ոչ ծագման, ոչ ազգակցական, ոչ
սովորութիւնների, ոչ կրօնքի ընդհանուր կապ—դէպի գործա-
րանատէրը բացի անտարբերութիւնից, կամ թշնամութիւնից ոչ
մի զգացմունք չէին տածում և չէին կարող տածել. զգացմունք՝
որ անկարող էին լինում թագցնել տղամարդկանց բարեն ու
կանանց գաղտագողի ժպիտը: Բայց շատ արգասցիներ այնքան
բարակները չէին փնտռում: Բաւական է որ ժանը մտնէր գոր-
ծարան և նրան տեսնէին շարունակ հօր մօտ, պարսաւան-
քի միկնոյն զգացումներով վերաբերում էին և դէպի նրան: Ժան
զգում էր որ այդ արգասցիները շրջապատում էին իրան զգոյշ և
մի այնպիսի արհամարհանքով, որ փոքրագիւր մարդիկ կարող են
արտայայտել դէպի հօգը հարեանները: Անտառի գործաւորները,
երկրագործները, կանայք, նոյնիսկ երեխաները նրան չտեսնել

էին ձեռքնում, երբ ինք անցնում էր, ոմանք իսկոյն մտնում էին իրանց տները, ուրիշներ, մանաւանդ մի քանի վաղեմի ալ-զասցիներ, դիտում էին հարուստ մարդու անց ու դարձը, որպէս թէ նա մի օտարերկրացի լինէր: Ամենից աւելի յարգանքի նշաններ ցոյց տուողները կամ զործարանի մատակարարները կամ ծառայողները և կամ ծառայողների ազգականներն էին լինում: Եւ ժան տանջանքով էր հանդուրժում այդ վիրաւորանքին, որը նորոգւում էր ամեն անգամ, երբ ոտքը դուրս էր դնում պարկից:

Կիրակի օր, եկեղեցում, ժողովրդի՝ կիրով սպիտակած աղօթամասում, Օդիլ Բաստիանի գալուն էր սպասում: Երկար տարիներից ի վեր նրա ընտանիքին յատուկ նստարանը հասնելու համար, որը Սեղանի աջակողմի առաջին նստարանն էր, նա պէտք էր անցնէր ժանի կողքից: Նա անցնում էր իր հօր և մօր հետ. սակայն երեքից և ոչ մէկը ոչ մի նշան ցոյց չէր տալիս թէ գիտէ որ ժանը այնտեղ կանգնած է, ինչպէս և տիկին Օբերլէն և Լիւսիէնը: Նա ժպտում էր այն ժամանակ, երբ պատարագը վերջանում էր և ծառուղիով վայր էր իջնում. բայց ժպտում էր բարեկամ դէմքերի ամբողջ շարքերի, կանանց, հին ալզասցիների, բարձրահասակ պատանիների, որ նրա համար իրանց կեանքը զոհելու պատրաստ էին, ինչպէս և «Կոնկորդիա» երգեցիկ խմբի երեխաներին, որ շտապով դուրս էին նետւում աւանդատան դռնից, գալ բարեկու, շրջապատելու և տօնելու եկեղեցու դռան առաջ, պ. Բաստիանի աղջկան, ալզասուհին, բարեկամուհին, սիրեցեալը ամբողջ գիւղի աղքատների, նա՛ որ, անկասկած, տիկին Օբերլէից աւելի փող չէր բաշխում, բայց որի տունը գիտէին թէ ոչ գծաւթիւն կար, ոչ դաւաճանութիւն՝ և այն զանազանութիւնն ունէր միայն, որ Ալզասի հովտում և լեռներում գտնուող միւս ամերիկացիների հետ ճոխ չէր:

Ի՞նչ էր խորհում նա ժանի մասին: Նա՛ որի աչքերը երբէք իդուր չէին խօսում, չէր նայում սակայն իրան: Նա՛ որ երբեմն, ճանապարհների վրայ, խօսակցում էր, էլ ոչինչ չէր ասում այժմ:

Ժանի նոր կեանքի առաջին ամիսը այս եղանակով անցկացաւ Ալլէյում: Ծնունդ և գարունը: Պ. Ժոզէֆ Օբերլէ երկու օր էլ սպասեց, յետոյ, տեսնելով որ իր թիկնինների բողբոջները բացւում են արեգակի առաջ, երրորդ օրը ասաց իր որդուն.

— Դու այժմ բաւական վարժ աշակերտ ես և կարող ես մինակ գնալ այցելել Վոթերի մեր ատաղձարանները: Իսկոյն պէտք է ճանապարհ ընկնես: Այս տարի ես բացառիկ դնումներ եմ արել. մեզ համար ծառեր են կտրւում մինչև Շլուխտ, և այդ

քոլոր վայրերը այցելելով դու տեսած պիտի լինես համարեա ամբողջ Վոթերը: Իմ միակ հրահանգը քեզ այն է, որ շուրջդ ամեն ինչ լաւ դիտես, և ինձ համար պատրաստես մի տեղեկագիր, ուր արձանագրած լինեն քո դիտողութիւնները՝ մեզ համար կտրուող ծառերի խրաքանչիւրի մասին:

—Ե՞րբ պէտք է ճանապարհ ընկնեմ:

—Վաղը, եթէ կամիս. ձմեռը վերջացաւ:

Պ. Օրերէն արտասանում էր այդ վերջին խօսքը վստահութեամբն այն մարդուն, որը, ինչպէս մի գիւղացի, կարծէ է գագնել եղանակը լաւ ճանաչելու, և ճանաչում է: Ոսելուց առաջ, նա կաղմել էր տուել Կործարանի համար թէ պետական, թէ համայնքների, թէ մասնաւոր անհատների անտառներում կտրուելիք փայտերի ցուցակը, մանրամասն ցուցմունքներով այն դիրքի մասին, որ նրանք գրաւում էին լեռներում, և յանձնեց ժանի: Վոթերի ամբողջ երկարութեան վրայ, հիւսիսում, Բրիւ խէի հովտից սկսած, մինչև Շլուխտ տարածուող տասներկու անտառներում փայտ պիտի կտրուէր:

Հետեւալ օրն իսկ, ժամ մի պայուսակի մէջ դրեց մի քանի սպիտակեղէն և փոխնորդ կօշիկներ և առանց ոչ ոքի լուր տալու իր մտադրութեան մասին, վաղեց դէպի լեռ, և բարձրացաւ մինչև Հէյդէնբրուխի բնակարանը:

Քառակուսի տունը, պատուհանի կանաչ փեղկերը, մարգագետինը, ինչպէս և բացաստանի շուրջը գտնուող անտառը ծխում էին որպէս թէ հրդեհը լափած լինէր մացառները և խոտերը, առանց դիպչելու կաղնիներին և կաղամախիներին: Մշուշի երկար քուլանի կարծես թէ հողից դուրս էին փախչում և ձգւում էին և խտանում և հալւում այն ցածր ամպի մէջ, որ հովիտներից արշաւելով և զառիվերներից մագլցելով սահում, գնում էր դէպի Սէնտ-Օգիլի անտեսանելի մենաստանը: Ոոնաւութիւնը թափանցում էր մինչև պուրակների սիրտը: Ամեն տեղ բռնել էր: Ջրի կաթիլներ մարգարտանում էին կաղնիների լեզուակաձև սաղարթների սուր ծայրում, օձապտոյտ գլուխում էին բարտիների ճաղատ կոճղերի շուրջը, փայլեցնում էին գայլախազները, ուռեցնում էին մամուլները, և հողի միջից անցնելով կամ հոսելով մեռած տերեւների վրայից՝ գնում էին վարաբելու գետակները, որոնց շառաչն էր լսւում ամեն կողմից:

Ժամ դնաց մինչև կանաչ ներկուած տախտակորմի մէջտեղը, որ շրջապատում էր Հէյդէնբրուխը, անցաւ դռնից և, զուարթութեամբ, բնակարանի ճակատն իվեր, մշուշի պատճառով փակուած պատուհանների տակ, կանչեց.

—Ուլրիխ մօրեղբայր:

Ապակիների ետեից մի գդակ երևաց. ալլաասունու մի դը-
դակ, և գդակի տակ մի ծերունի բարեկամունու ժպիտ:

— Լիզ, գնա իմացրու մօրեղբորը:

Այս անգամ ձախակողմեան վերջին պատուհանը բացուեց,
և պ. Ուլլիխ Բինչերի նուրբ դէմքը, խորազնին աչքերը, սրա-
ծայր մօրուքը շրջանակուեցին երկու փեղկերի մէջտեղ, որոնք
ծալուած էին սպիտակ պատի վրայ:

— Մօրեղբայր, ես պէտք է այցելեմ, անտառում, տասներկու
տեղ: Սկսում եմ այս առաւօտունից և եկել եմ քեզ էլ վեր-
ցնելու, որպէս զի ինձ ընկերանաս այսօր, էգուց, ամեն օր...

— Պիտի այցելես անտառում տասներկու տեղ, պատաս-
խանեց մօրեղբայրը, որ թևերը կրծքին խաչածեալ՝ յենուեց պա-
տուհանի նեցուկին. իսկապէս շատ սիրուն կերպով ես վերջա-
ցնելու Մեծ Պաճըր: Շնորհաւորում եմ քո նոր պաշտօնը:

Նա դիտում էր քրոջորդուն՝ որ ճանապարհորդի շորերով,
կորովի ու առնական դէմքը բարձրացրած մշուշի մէջ, կանգնել
էր իր առաջ նա դիտում և մտաբերում էր ֆրանսիական սղային.
կարելի էր երդուել որ ժան նրանցից մէկն է, այնքան նման էր:
Ու իսկոյն, տարուած իր երևակայութեամբ՝ մոռնում էր վա-
ղազարթոյց այցելուին ասելու, որ նրան կ'ընկերանայ թէ ոչ:

— Դէ, մօրեղբայր, յարեց ժան, եկէք: Մի մերժէք: Գիշեր-
ները կ'անցկացնենք պանդոկներում. պէտք է որ ինձ ցոյց տաք
Ալլասը:

— Բարեկամս, երէկ եօթը մղոն ճանապարհ եմ կտրել:

— Այսօր միայն վեցը կը կտրենք:

— Յանկանում ես, իսկապէս, որ անպատճառ դամ:

— Երեք տարի բացակայ լինել. մէկ մտածեցէք, Ուլլիխ
մօրեղբայր: Եւ ինձ պէտք է դեռ մի ամբողջ դաստիարակութիւն:

— Է՛, լաւ, չեմ մերժի, սիրելի ժան: Ես ուղղակի չեմ կա-
րողանում հրճուանքս զսպել, որ դու մտածել ես իմ մասին... բա-
ցի այդ՝ ես ունիմ և մի երկրորդ պատճառ, որ մղում է ինձ ու-
ղեկցել քեզ և շնորհակալութիւն յայտնել այդ բանի համար:
Դիչ յետոյ կ'ասեմ:

Փակեց պատուհանը: Անտառի լուծեան մէջ, ժան լսեց
նրա ձայնը, որ կանչում էր վաղեմի սենեկապանին, որը՝ մօր-
եղբորից յետոյ, երկրորդ հրամայողն էր Հէյդէնբրուխում:

— Պիէր, Պիէր... Ա՛հ եկար: Մենք տասներկու օրուայ հա-
մար գնում ենք լեռ: Դեզ էլ եմ վերցնում: Դնա պայուսակդ
պատրաստի՛ր. կապի՛ր նրան ուսիդ քրոջորդուս պայուսակի հետ,
սու քո բեռնապատ կօշիկներդ, փայտդ, և մեղանից առաջ ըն-
կիր ճանապարհ ու գնա այս գիշերուայ օթեանը. ժանն ու ես,

պիտի այցելենք անտառում կտրուելիք ծառերը՝ երեկոյեան կը միանանք... Մի՛ մոռանար վերցնել անձրևանոց վերաբերում... Դ՛հ էլ գրպանի դեղարանս...

Տնից ներս մտնելով, բրիտասարդը՝ Ուլլրիխ մօրեղբորը տեսաւ, որ ուրախ գուարթ և շտապագին անցաւ իր առաջից, բացաւ սրահի դուռը, մօտեցաւ պատին, վերցրեց մի կապա-րեայ առարկայ պառկուել դրուած երկու մետրերի վրայ և ա-րագօրէն բարձրացաւ սանդուղից։

— Այդ ի՞նչ էք ձեզ հետ վերցնում, մօրեղբայր։

— Դիտակա։

— Այդքան հին դիտակը։

— Սա ինձ համար թանգ է, բարեկամս. սա իմ մեծ-հօր-եղբորս, զօրավար Բիհլերի դիտակն է. սա տեսել է պրուսիա-ցիների թիկունքը Իէնայում։

Կէս ժամ յետոյ, բնակարանի առջև գտնուող զառիվայր մարզագեանում, պ. Ուլլրիխ ժանի նման հետաքննութեամբ, մի կակուղ գլխարկով գլուխը ծածկած, դիտակը ուսնդանութ, շունը նրա շուրջը ոստոստելով՝ գնում էր. ծերունի Պիէրը, շատ հա-մետ և լուրջ, իր լեռնականի ուսերի վրայ կրելով կտաւով ծած-կուած և փոկերով ամրացրած մի խոշոր կապոց հետևում էր նրան. իսկ ժան Օրերլէն, կռացած մի սպայախմբի, շտաբի քարտէզի վրայ, որ միւսները բերան գիտէին, վիճարանում էր հօրեղբօր հետ թէ երկու ճանապարհներից ճիշդ պիտի գնա-յին, բեռները թէ զբօսնողների։ Վիճարանութիւնը կարճատև եղաւ։ Ծառան՝ թեքուելով ձախ, իսկոյն իջաւ վար, ուղղու-ելով դէպի մի գիւղ, ուր պիտի իջնանէին գիշերը. իսկ մօրեղ-բայրն ու քրոջորդին վերցրին կիսալեռնոտ մի արահետ, հիւ-սիս-արևմտեան ուղղութեամբ։

— Աւելի լաւ, եթէ այս ճանապարհն աւելի երկար է, ա-սաց պ. Ուլլրիխ, երբ մտան անտառի մէջ, աւելի լաւ... Ես կուզէի որ մինչև մահ տեսէր... Երկու հոգի, որ միմեանց հաս-կանում են և գնում են մանաւանդ անտառի միջով. ի՞նչ գեղե-ցիկ երազ է...

Աչքերը կիսով խփեց, ինչպէս նկարիչները, և հեշտանքով ծծեց մառախուղը։

— Դիտե՛ս, ասաց, մի ուրախ գաղտնիք հաղորդելու երևոյ-թով, գիտե՛ս, ժան, որ անհ երեք օր է ինչ գարունը եկել է։ Ահա իմ երկրորդ պատճառը։

Անտառապահը ոգևորութեամբ կրկնում էր այն, ինչ գոր-ծարանատէրը ասել էր սառնութեամբ։ Միևնոյն նշաններից հասկացել էր, որ նոր եղանակը ծնուել էր։ Ձեռնափայտի ծայ-

րով ժանին ցոյց էր տալիս կաղնիների բողբոջները, կարմիր՝ ինչպէս հասած արջախաղողը (arbouse), կաղամախիների կոճղի վրայ ճաքած կեղևները, տեղահան եղած քարերի երկարութեամբ աճած վայրի ելակենիների նորածիլ շառաւիղները: Մերկ ճանապարհների վրայ դեռ ևս փչում էր սառը քամին, բայց ձորերում, հովիտներում, պատասպարուած վայրերում, հակառակ մառախուղին զգացում էր արեգակի առաջին տաքութիւնը, որ թափանցում է մինչև սիրտը և սարսուղացում մարդկանց, որ համնում է մինչև տունիկերի սաղմին:

Այդ, ինչպէս և հետեւեալ օրերը, մօրեղբայր ու քրոջորդի անցկացրին անտառում: Նրանք միմեանց հիանալի կերպով հասկանում էին թէ առատօրէն և ամեն բանի մասին խօսելիս և թէ լռելիս: Պ. Ուլրիխ անտառն և լեռը խորապէս ճանաչում էր: Նա պարզապէս հոգեկան վայելք էր զգում որ առիթ ունէր բացատրելու Վոթերը, և կարդալու քրոջորդու ներքինը: Ժանի կրակոտ երիտասարդութիւնը յաճախ զուարճութիւն էր պատճառում իրան և յիշեցնում էր անցած դնացած ժամանակները: Անտառապահի և որսորդի ընազդները՝ որ քնում էին երիտասարդի սրտում, յուզուեցին և արիացան: Բայց նա ունեցաւ նոյնպէս բարկութեան, ըմբոստացումի, երիտասարդական սպառնանքի բոլորներ, որոնց դէմ մօրեղբայրը մեղմօրէն բողբոջում էր, որովհետև, իսկապէս ասած՝ նա համաձայն էր նրա հետ:

Ալզասի տրտունջը՝ առաջին անգամ լինելով՝ հնչում էր իր ականջին, տրտունջ՝ որ օտարականը չի լսում, և որ յաղթականը կիսով չափ լսում է բայց չի կարողանում հասկանալ:

Որովհետև ժանն ոչ միայն անտառը դիտում էր, ալ և տեսնում էր անտառի ժողովուրդը, սկսած վաճառականներից և պաշտօնեաներից—աւատական տէրեր, որոնցից կախուած է բաղդը մի համարեա անթիւ բազմութեան—մինչև փայտահատները, ածխաբորժները, սայլորդները և ուրիշ բանուորները, մինչև թափառաշրջիկները, հօտաղները, խոզարածները, չոր փայտ հաւաքողները, պտղորսներն ու գաղտորսները, սունկ, ելակ և վայրի հաղարջ հաւաքող կիները:

Ուլրիխ Բիհլէրի կողմից ներկայացուելով կամ նրա հովանու տակ, ժաննն ոչ մի անվտանգութիւն չէր ներշնչում ալզասցիներին: Նա ազատօրէն խօսում էր փոքր մարդկանց հետ. նրանց բառերի, նրանց լուրթեան, գիշեր ցերեկ նրանց ապրած մթնոլորտում շնչում էր նոյնիսկ ցեղի հոգին: Երիտասարդներից շատերը չէին ճանաչում Ֆրանսիային և չէին կարող հաստատապէս ասել թէ սիրում էին նրան: Այնուամենայնիւ, նոյնիսկ դրանք իրանց ե-

բախնալով կրում էին ֆրանսիան։ Նրանք չէին հաշտուում գերմանացու հետ։ Մի շարժում, մի ակնարկութիւն, մի հայիացք, ալլապի գիւղացու դադանի արհամարհանքն էին մատնում դէպի յաղթականը։ Գերութեան դադափարը ամեն տեղ էր և ամեն տեղ նկատուում էր հակալրութիւն տիրողը դէմ, որ բացի սարսափից՝ կառավարութեան ոչ մի կերպ չէր ճանաչում։ Ուրիշ երիտասարդներ, աւելի հին, աւանդական ընտանիքների ներկայացուցիչներ, անցեալի հետ իրանց ծնողների միջոցով ծանօթացած և յուսահատութիւնից՝ հաւատարիմ, տրտնջում էին այն անարդարութիւնների և հարստահարութիւնների դէմ, որոնց առարկայ էին դառնում ընտանեակ կամ դաշտաբնակ խեղճ մարդիկ, երբ կասկածուում էին կորած հայրենիքն ամսոսալու ոճրի մէջ։ Նրանք պատմում էին այն ճարպիկ խաղերի մասին, որ վրէժ լուծելու համար խաղացել էին մաքսալին պաշտօնեաների, ոստիկանների, անտառապահների գլխին, որոնք հպարտանում էին իրանց կանաչ զգեստներով և տիրուեան գլխարկով, նրանք պատմում էին մաքսախուսութեան և դասաքուութեան պատմութիւններ, թէ ինչպէս երգում էին յաճախ Մարսէլիէզը գինետներում, դռները պինդ փակած, տօներ էին կատարում ֆրանսիական հողի վրայ, թէ ինչպէս կառավարութիւնը խուզարկութիւններ է կատարում և դատի ենթարկում, պատմում էին վերջապէս այն ողբերգական կամ կատակերգական, անօգուտ և դայրացուցիչ մենամարտի մասին, որ մղում էր մի մեծ, ուժեղ երկիր մի բոլորովին փոքրիկ երկրի ոգու դէմ։ Այս վերջինները, երբ տանջւում էին, սովորութեան և նախնիքներից ժառանգած խանդաղատանքի ուժով՝ երկակայութեամբ թռչում էին Վոփերից այն կողմը։ Կային և հիները, որոնց խօսեցնել շատ էր սիրում պ. Ուլլրիխ։ Երբ որ ճանապարհների վրայ, գիւղերի մէջ նա նշմարում էր յիսուն կամ աւելի տարեկան մի մարդու, որի մասին համոզուած էր թէ ալլապի է, հազուադէպ էր որ նա ինքը՝ նրանից չճանաչուէր և մի խորհրդաւոր ժպիտ նախակարագետ չը լինէր Հէյդէնբուրխի տիրոջ հետեւալ հարցին. «Դէ, ասն մի բարեկամ, հայրենիքի մի զաւակ էլ»։ Եթէ պ. Ուլլրիխ նրա դէմքի ալտայայտութիւնից, արտեանունքների շարժումից, երբեմն էլ մի փոքր երկիւղից զգար որ դատողութիւնը ճիշտ էր, աւելացնում էր ցած ձայնով. «Դու ֆրանսիական մի զինուորի դէմք ունիս»։ Այն ժամանակ առաջ էին գալիս ժպիտներ կամ արցունքներ, սրտի յանկարծական թրթուռներ, որ փոփոխում էին դէմքի արտայայտութիւնը. դժգունեցնում, կարմրեցնում, փխմորվը հեռացնում շրթունքներից, և յաճախ, շատ յաճախ, մի ձեռք բարձրանում էր, ամբողջ դուրս դարձրած՝ դիպչում

էր գլխարկի եղերքին, զինուորական բարե տալիս, այնքան ժամանակ, որքան երկու ճանապարհորդները աչքից չէին անյայտացել:

—Տեսնում ես սրան, ասում էր կամաց Ուլրիխ մօրեղբայրը, եթէ սա մի շեփոր ունենար, «la Casquette» — կածէր:

Փրանսիան, ժան Օբերլէ միշտ խօսում էր նրա մասին: Երբ հասնում էր մի սարի կատարին, հարցնում էր. «Սահմանագլխից հեռւ կնք»: Նա պատմել էր տալիս Ալզասի մասին, «այն ժամանակներում, երբ տիրապետում էր քաղցր լուծը», ինչպէս անուանում էր: Ո՞րքան էր իւրաքանչիւր մարդու ազատութիւնը: Ի՞նչպէս էին կառավարւում քաղաքները: Ի՞նչ տարբերութիւն կար Փրանսիական ոստիկանների — որոնց պ. Ուլրիխ՝ բարեկամական ժպտով՝ անուանում էր, ազնիւ մարդիկ՝ չափազանց խիստ դէպի խեղճերը — և զերմանական քսու, գաղափարաբոյ և իշխանութիւնների կողմից միշտ պաշտպանութիւն վայելող այն ոստիկանների միջև, որոնց ամբողջ Ալզասը ատելով ատում էր, ներկայումս:

—Ի՞նչ էր անունը Առաջին Կայսրութեան ժամանակ պաշտօնավարող այն նահանգապետի, որ Ստորին-Ալզասի ճանապարհների եղերքին շինել է տուել երկյարկանի քարէ նստաբաններ, որպէսզի շուկայ գնացող կանայք կարողանան հանգիստ առնել և միևնոյն ժամանակ իրանց գլխի վերև դնել իրանց բեռները:

—Մարկիզ դը Լըզէյ-Մարնէզիա, փոքրիկս:

—Պատմեցէք ինձ մեր նկարիչների, նախկին պատգամաւորների, եպիսկոպոսների մասին: Ասացէք ի՞նչպէս էր Ստրազբուրգը, երբ երիտասարդ էիք և ի՞նչ տեսարան էր ներկայացնում, երբ զինուորական երաժշտութիւնը նուազում էր Կոնտադում:

Պ. Ուլրիխ՝ իր յիշողութիւնները վերստին ապրելու հաճոյքը վայելելով պատմում էր: Վոժերի լեռնաշղթան բարձրանալիս և իջնելիս՝ Փրանսիական Ալզասի պատմութիւնն էր անում: Թոյլ էր տալիս որ խօսէր իր կրակոտ սիրտը: Նւ երբեմն նա լաց եղաւ, երբեմն երգեց, երբևայի դուարթութեամբ, Նադօի, Բերանժէի երգերը, Մարսէյնէզը, և կամ Ծանդեան հին երգերը պուրակների կամարի տակ:

Ժան՝ նախկին Ալզասի այս վերակոչումներով այնքան շատ էր հետաքրքրւում, այնքան բնական կերպով իւրացնում էր ներկայի հակակրօններն ու ըմբոստացումները, որ մօրեղբայրը, որ նախապէս հրճուել էր այդ բանով, որպէս ազնիւ ցեղի մի նշանով, սկսեց վերջապէս անհանգիստ լինել: Մի ե-

բեկոյ, երբ ողորմութիւն էին տուել մի նախկին ուսուցչի, որը զրկուել էր Ֆրանսերէնը ուսուցանելու իրաւունքից և դատապարտուել էր թշուառութեան, որովհետեւ շատ ծեր էր և հետեւաբար անկարող՝ գերմանական վկայագրի ձեռք բերելու, ժամը որորոգուեց. մօրեղբայրը հարկ համարեց միջամտել:

—Սիրելի ժանս, ասաց նա. զգուշացիր չափազանցութիւններէց. դու պէտք է ապրես գերմանացիների հետ:

Այդ դէպքից յետոյ, պ. Ուլրիխ միշտ խոյս էր տալիս Ալզասի նուաճման հարցը յուղելուց: Բայց, աւանդ, ամբողջ Ալզասը,—մի դաշտանկար, ճանապարհի վրայ ընկած մի գերեզմանաքար, խանութի մի ցուցատախտակ, կանանց տաքազը, մարդկանց տիպը, զինուորների տեսքը, մի բլրի գագաթին բարձրացող ամրոցները, մի սիւն, երեկոյեան ընթրիքի ժամանակ արդասական պանդոկում գնուած լրագրի մի որեւէ լուրը, և վերջապէս օրուայ իւրաքանչիւր ժամն իսկ, ժանի կամ Ուլրիխի ուշադրութիւնը հրաւիրում էին Ալզասի դրութեան վրայ, այդ ընկճուած, բայց չիւրացրուած ազգի վրայ: Պ. Ուլրիխ՝ որքան որ էլ դիտմամբ անսիրութօրէն և հապճեպով էր պատասխանում, չէր կարողանում արգելել ժանի մտածումը անծանօթ ճանապարհների մէջ թափառելուց: Եւ երբ միասին բարձրանում էին Վոփերի մի կիրճից, պ. Ուլրիխը հաճոյքով քնչպէս և երկիւղով տեսնում էր, որ ժանի աչքերը խուզարկում էին հորիզոնը՝ արեւմուտքում, և երկար կանգ էին առնում, որպէս մի սիրուած դէմքի վրայ: Ժան այդքան երկար չէր դիտում սակայն արեւեքը կամ հարաւը:

Այսպէս տասնեակինգ օր ման եկան Վոփեան անտառները և այդ ժամանակամիջոցում, պ. Ուլրիխ՝ միայն երկու անգամ, և այն էլ մի քանի ժամուայ համար վերադարձաւ Հէյդէնբրուխ: Բաժանումը տեղի ունեցաւ Ծաղկազարդի կիրակին, Միւնստէրի հովտի մէջ, մի գիւղում:

Երեկոյ էր, այն ժամին, երբ գերմանական զառիվայրի հովիտները բոլորովին կապտին են տալիս և լոյսի միայն մի շերտ ոսկեղօծում է կաղնիների կատարը: Պ. Ուլրիխ Բիհլը արդէն հրաժեշտ էր առել իր քրոջ որդուց, որ տասնեակինգ օրուայ ընթացքում դարձել էր իր ամենասիրելի բարեկամը: Սենեկապանը՝ նոյն առաւօտն իսկ երկաթուղի էր նստել Օբերնէ գնալու համար: Պ. Ուլրիխ, խայթող ցրտի պատճառով վերարկուի օձիքը վեր՝ բարձրացրած՝ շուացնելով կանչել էր Ֆիդէլին և հեռանում էր պանդոկից, երբ ժան, իր որսորդական կապոյտ տարագով, գլխաբաց իջաւ վերնադասութի չորս աստիճաններից:

—Դարձեալ ցտեսութիւն, ազադակեց նա:

Եւ որովհետեւ մօրեղբայրը, շատ յուզուել էր, յուզումը ձածկելու համար ձեռքով մի շարժում արեց, խոյս տալով բռնեցից, որոնք կարող էին դողդալով մատնել նրան:

—Ձեզ պիտի ընկերանամ մինչև գիւղի վերջին տունը, շարունակեց ժան:

—Ի՞նչ կարիք կայ, սիրելիս: Աւելորդ է ուղին երկարել...

Գլուխը դէպի մօրեղբայրը դարձրած՝ որը գիտում էր իր առաջ ձգուող ճանապարհը, ժան սկսեց քայլել: Ի՞ր մատաղ ու փաղաքշական շեշտով շարունակեց.

—Շատ եմ ցաւում քեզ համար, մօրեղբայր Ուլլիխ, և ասեմ ձեզ թէ ինչո՞ւ: Դուք մի քանի խօսքով ամեն ինչ կը հասկանաք. դուք, առ հասարակ բրտօրէն բացասելու սովորութիւնը չունէք. երբ ինձ համակարծիք չէք, ես անմիջապէս հասկանում եմ այդ՝ ձեր շրթունքների կծկումից, որ թեթեօրէն վեր է քաշում ձեր սպիտակ մօրուքի սուր ծայրը. և այդ է լինում բոլորը. դուք ներողամիտ էք առ հասարակ չէք դայրանում և գիտեմ որ հաստատակամ էք. թւում է թէ ուրիշների մտքերը ամբողջապէս ծանօթ են ձեզ, որովհետեւ շատ հեշտութեամբ ներքանց պատասխանում էք. դուք յարգում էք տկարներին... Ես դրան սովոր չէի Հռենոսի միւս ափում:

—Ի՞նչ էք ասում:

—Ես շատ լաւ ըմբռնում եմ նաև ձեր երկկուգները իմ վերաբերմամբ:

—Ի՞մ երկկուգները:

—Այո. կարծում էք թէ ես չնշմարեցի, որ ինձ ոգևորող մի որոշ հարցի մասին դուք լուսթիւն էիք պահպանում մի շաբաթից ի վեր:

Այս անգամ ժան իր մօրեղբօր կիսադէմքը չտեսաւ, այլ ամբողջ երեսը. և նկատեց որ նա փոքր ինչ մտահոգ էր:

—Փոքրիկ, ես գիտեմամբ այդպէս արի, պատասխանեց պ. Ուլլիխ: Երբ որ դու ինձ հարց տուիր, ես քեզ յայտնեցի թէ ի՞նչ էիք անցեալում և ի՞նչ ենք այժմ: Եւ յետոյ տեսայ, որ չպէտք էր աւելի ծանրանալ այդ մասին, որովհետեւ դու պիտի տառապէիր: Գիտեմ, տառապանքը ինձ համար բարեբար է, բայց դու, և քեզ պէս երիտասարդ մարդիկը աւելի լաւ է որ արշաւեն այն նոթոյգների նման, որոնք դեռ չեն վազել, և արշաւեն շատ թեթեւ բեռով:

Վերջին տան առաջից անցել էին արդէն և գտնուում էին դաշտում, ժայռերի միջից թաւալող մի հեղեղի և փուլ եկած

մի զառիվերի մէջտեղ, որ հասնում էր մինչև անտառի բարձունքը:

— Շատ հեշ է, ասաց ժան Օրերլէ ձեռքը մեկնելով և կանգ առնելով, շատ հեշ է. դուք, Ուլլիս մօրեղբայր, խօսեցիք արդէն աւելի՛ քան հարկաւոր էր: Ձեզ չափ, ես ինձ զգում եմ նախկին Ալզասի զաւակ: Եւ, քանի որ վաղը Շլուխտ եմ բարձրանալու, աւելի վատ, կը գնամ կը տեսնեմ նրան. կը գնամ կ'ողջունեմ մեր Ֆրանսիական երկիրը:

Նա ծիծաղում էր այդ խօսքերն արտասանելիս: Պ. Ուլլիս նրան կշտամբելու համար, առանց մի որևէ խօսք ասելու, երկու, երեք անգամ գլուխը թափ տուեց միայն, և հեռացաւ մշուշի միջից:

(Կը շարունակուի)

ԹՈՒՐԳ ՄԱՄՈՒԼԸ

Ո՞վ է թուրքը և ո՞վքերից է բաղկացած *)

(Հիւսէյն Ջադէ-ի)

Մեր լրագրի թուրքերէն, իսլամական մի թերթ լինելը իւրաքանչիւր համարի ճակատին դրոշմուած է: «Թուրքերէն» և «իսլամական» խօսքերը արտաքուստ ուրբան որ էլ բացայայտ և յստակ են երևում, իսկութեան մէջ այդպէս չեն: Այդ խօսքերը դիւրըմբռնելի, պարզ են թւում և ամեն մարդ այնպէս է կարծում, որ դրանք բացատրութեան, մեկնութեան կարօտ չեն: Այդպէս կարծողները ի հարկէ սխալուում են, որովհետեւ մեր լրագիրը եթէ շարունակէ տարիների ընթացքում հրատարակուել, յիշեալ երկու խօսքերի իմաստը բացատրելով պիտի զբաղուի և այս մասին վաղուց ի վեր գոյութիւն ունեցող սխալ կարծիքներն ու ենթադրութիւնները պիտի ջրէ, մէջտեղից վերցնէ:

*) Առաջ բերելով թարգմանօրէն «Հայաթի» այս յօդուածը, մենք յաջորդ համարներից մէկում մի քանի լրացուցիչ տեղեկութիւններ կը տանք այս հարցի մասին, մանաւանդ որ թուրք լրագրի գրուածքի մէջ միակողմանիութիւն է երևում: